

**РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНОГО КАПІТАЛУ
СПІЛЬНОТИ:
ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВНЕСКУ В
СПІЛЬНИЙ РЕСУРС**

Показано особливості використання концепту рефлексивного капіталу спільноти щодо психології як професії. Запропоновано чотири складові збалансованої рефлексії індивідуального внеску в розвиток спільноти.

***Ключові слова:** рефлексія, рефлексивний капітал, спільнота, професійний розвиток.*

Розглядаючи проблему професійного становлення фахівця, ми принципово мусимо виходити за межі робінзонади окремого індивіда. Разом з тим більшість наукових редукцій грішить саме такими надмірними абстракціями. Намагаючись зрозуміти професійний шлях окремої людини, залишаємо поза увагою той живий соціально-психологічний контекст, у якому тільки і може відбутися життя. Виходячи на рівень позиційного аналізу фахових рефлексій між клієнтом і психологом, препаруючи інструментальну особистість психолога у взаємодії із споживачами наших послуг, не акцентуємо уваги на тому, що професія психолога є не тільки об'єктом ідентифікації особистості фахівця, але реально існує у вигляді певної професійної спільноти. Які саме стосунки окремого психолога із професійною спільнотою сприяють його персональному зростанню і одночасно розвиткові спільноти – головна **проблема** нашого дослідження. Змінюючи масштаб бачення цієї клітини взаємо розвивальної взаємодії, можна схожий модус

проблеми побачити в дослідженнях спільної творчості, де важливою стає не тільки продуктивність групи, але й розвиток кожного з її членів. Аналогічно, збільшуючи масштаб, можемо говорити про проблему взаємодії культури певного суспільства і особистості, де відбувається така ж взаєморозвивальна взаємодія.

Метою статті є спроба запропонувати концепт рефлексивного капіталу як інструменту розбудови взаєморозвивальної взаємодії професіонала і певної професійної спільноти.

Спираючись на досягнення психології ком'юніті, ми декілька років тому запропонували поняття рефлексивного капіталу [1; 2; 3], яке продовжує наші дослідження рефлексивного потенціалу групи як чинника активізації творчих здібностей учнів [4]. Виявилось, що, просуваючись у двох напрямках (дослідження індивідуальних внесків у рефлексивну організацію творчості і намагання зрозуміти засади розвитку психології ком'юніті в різних країнах), ми насправді заклали передумови створення цього концепту. Рефлексивний капітал – поняття, що продовжує ідею праксису (єдиного циклу практики і її рефлексії), яка набуває все більшого методологічного звучання в сучасній світовій психології. Поняття рефлексивного капіталу є містком, що поєднує рефлексивні зусилля окремої особи із контекстом рефлексивних можливостей праксису спільноти.

Рефлексивний капітал – концепт нового покоління. Композиційний за своєю будовою, він передбачає одночасність рефлексії декількома (багатьма) суб'єктами, що не виключає можливості розгляду цього процесу з боку окремого індивіда. Такі концепти мають непостійний логічний обсяг залежно від позиції розгляду, адже спираються на множинні логіки. Традиційним для

композиційних понять є розділення рівнів розгляду – індивідуальний, груповий, організаційний, суспільний, цивілізаційний тощо. У всіх цих випадках використовується один той самий термін, але при переході з рівня на рівень він наповнюється особливо акцентованим смислом. Чи не найяскравішим прикладом такого концепту, що набув поширення в останні роки, є поняття суб'єктності.

Термін «рефлексивний капітал» може бути використаний для позначення рефлексивних активів суб'єкта на різних рівнях: від окремої особистості до цивілізації. Ресурсна природа рефлексивного капіталу полягає в тому, що він може бути використаний як нематеріальний актив і потенційно підлягає оперуванню (оцінці, управлінню, маркетингу) як категорія економічної психології. Усвідомлення різного онтичного наповнення на відповідних рівнях може викликати методологічну тенденцію пошуку спеціальних термінів для їх позначення, проте використання єдиного терміна підкреслює, що природа феномена полягає саме в його різнорівневості. На рівні особистості він може виникати тільки за наявності спільноти, у контексті якої перебуває груповий рефлексивний капітал і т.ін. Не будемо продовжувати тут можливі варіанти композиційних рішень співвіднесення різних масштабів, за бажання читач може самостійно побудувати матрицю можливих варіантів.

Оскільки поняття рефлексивного капіталу було вперше осмислене в контексті територіальної спільноти, спробуємо екстраполювати його структуру на професійну психологічну спільноту, залишаючись у межах проблеми взаємо розвивальної взаємодії. Цей намір дає нагоду окреслити методичні можливості дослідження рефлексивного капіталу через аналіз дискурсу професійної

спільноти. Найкращі можливості для виконання цих завдань надає контекст практики створення нової спільноти (наприклад, самої психології спільнот, чи політичної психології, яка тільки-но зареєстрована в Україні як спеціальність для захисту кандидатських дисертацій, чи такої нової в світовому контексті спільноти, як медіа психологія).

Ми пропонували в структурі рефлексивного капіталу виділити чотири складові, які можуть бути розглянуті і як окремі його форми: 1) рефлексія сенсу професійної спільноти, 2) рефлексивне наповнення дискурсу мереж спілкування (аналог сусідських відносин у територіальних спільнотах), 3) рефлексія колективної ефективності та 3) праксис фахово-громадської участі.

Перша форма рефлексивного капіталу визначається усвідомленням сенсу спільноти, належності, відданості, сенсу єдності й згуртованості. Ця форма рефлексивного капіталу є базовою, передбачає насамперед глибокі емоційні механізми переосмислення власної ідентичності й індивідуальних внесків у культуру спільноти (як адепта чи носія, прогресора чи інноватора спільноти тощо). На рівні окремої групи схожі феномени раніше описав Петровський як ціннісно-емоційну єдність колективу. Васютинський нещодавно висунув ідею референтності як головного атрибуту спільноти для її членів.

Звичайно, ми розуміємо, що в традиції протиставлення емоційного і раціонального, характерній для початкового розвитку психології, емоційна єдність сама по собі начебто може вступати навіть у суперечність із рефлексивними механізмами. Проте наголошуємо: у структуру рефлексивного капіталу входять не безпосередні, а переосмислені суб'єктом емоції, які пройшли транс суб'єкту символізацію, екзистенційне

самовизначення тощо. Щодо цієї базової форми варто пам'ятати: рефлексія сенсу єдності не тільки не суперечить, але є невідривною дзеркальною стороною збереження наївності спільного буття. За відсутності цього ціннісного балансу рефлексія може перетворитися на руйнівну інфляційну силу як для особистості, так і для спільноти. Перша форма рефлексивного капіталу передбачає створення особистістю персонального простору (об'єму) свого професійного буття, який оберігає цінність наївного як осередок особистісної спонтанності, запобігаючи професійній деформації.

Початок формування сенсової складової рефлексивного капіталу пов'язаний із професійним самовизначенням фахівця, яке спирається на розуміння місії професії в суспільстві, співвіднесення із світоглядним визначенням свого майбутнього і вибором життєвого шляху. За всіх можливих індивідуальних варіантів професійного самовизначення очевидним є те, що в цьому процесі поєднуються емоційна і раціональна сторони. Не настільки очевидним є зв'язок індивідуального професійного самовизначення (і необхідної для цього рефлексії, переосмислення свого життя) із відповідним розвитком професійної спільноти. Ефект «великих чисел» призводить до відчуття нівелювання значення вибору, здійсненого окремою людиною, для всієї спільноти. Проте насправді це лише ефект викривлення сприйняття на етапі початку професіоналізації, коли акцентується не стільки індивідуальний внесок фахівця в спільноту, скільки можливості спільноти для особистісної ідентифікації. Що далі нарощується рефлексивний капітал, то більшим стає відчуття значущості власного професійного самовизначення для всієї спільноти.

Друга форма рефлексивного капіталу спрямована на переосмислення мережі стосунків як ресурсу спільноти і окремого її члена в зростанні рівня економічного, політичного і психологічного благополуччя. Нормованість, ритуальність, структурованість і організованість потребують усвідомлення як на рівні взаємодії, так і взаєморозуміння та взаємоузгодження для впорядкування професійних відносин у вузькому і широкому їх значенні. Для цієї форми характерні протиставлення, розщеплення, диференціація, внутрішні суперечності стосунків, які на різних рівнях аналізу можуть проявлятися в різних феноменах. Опанування проблемності і конфліктності, похідної від відбиття нашої рефлексії іншими суб'єктами, становить основу рефлексивного капіталу в даній формі. На відміну від сенсової, стосункова складова рефлексивного капіталу є більш очевидно ресурсною.

Саме в мережах професійних стосунків ми знаходимо соціальну підтримку, мотиваційні стимули конкурентності, зразки і моделі професійних стосунків, супервізію і учнів. Для окремої особи збалансованість цієї складової рефлексивного капіталу полягає в принциповій відсутності ізоляції професійних мереж, вони мають виходити за межі лише професійної спільноти, включатись, наприклад, у мережі територіальних спільнот різної локалізації. Найбільш відповідним для розуміння цієї форми рефлексивного капіталу є теоретичне підґрунтя соціального конструктивізму: онтологічною основою виступає повна сукупність дискурсу, що виникає в мережі стосунків і на межах, границях спільнот. Спрощено – це повний масив усіх розмов, які відбуваються між професіоналами і з представниками інших дисциплін чи клієнтами та осмислюються і переосмислюються.

Третя форма рефлексивного капіталу пов'язана із розбудовою колективної ефективності спільноти, в якій інтегруються попередні рівні. У психологічних феноменах уповноваження і наснаження, які дають змогу переосмислити спільноту і себе як її члена, внесок якого може бути доленосним, розкривається сутнісний аспект самовизначення не тільки на самоефективність, а й на колективну ефективність спільноти. У цій формі на відміну від попередніх характер взаємозв'язку рефлексії члена й спільноти реалізується принципово іншим чином. Якщо в першій формі це рефлексія «індивід, належний спільноті», у другій «індивід – індивід як протиріччя самої спільноти», то в третій формі – «індивід як утілення всієї спільноти». Рефлексивний капітал у цій формі торкається досвіду реалізації таких мета цінностей, як готовність до зобов'язаності та підзвітності, які забезпечують справжність, дієвість прийнятих цінностей і рефлексію підносять до рівня цінності, елемента культури. Ця форма рефлексивного капіталу яскраво виражена в таких явищах, як наукова школа, незримий колеж – неформальна група (хоча її обсяги можуть бути відповідними певним офіційним структурам). Глибина рефлексії в межах цієї ефективнісної складової може бути виміряна через тонкі смислові структури і особливості дискурсу. Аналіз професійного фольклору як варіанту дискурсу, в який вбудовано ціннісні імперативи і когнітивні моделі, визначає методичні можливості аналізу рефлексивного капіталу. Збалансованість цієї складової забезпечується через відсутність абсолютизації цінності ефективності: згідно з парадоксом прогнозування те, що є позитивом у найближчій перспективі, за віддаленими наслідками може бути негативом, і навпаки. Це лише один приклад виходу за межі ціннісної однозначності і спрощеності. Імпліцитна

чи явна присутність складних когнітивних моделей щодо розуміння ефективності є важливою ознакою рефлексивного капіталу.

Четверта, праксисна, форма поєднує три попередні, розгортаючи їх у динаміці колективної дії, паритетної фахово-громадської участі. На цьому етапі рефлексивний потенціал набуває форми глобальної і неперервної, яка супроводжує дії. На відміну від індивідуальних схем рефлексії, за яких рефлексія часто розгортається лише на подолання перешкод, у спільноті вистачає рефлексивного ресурсу на постійне здійснення рефлексії в супровід дії. Саме завдяки безперервності циклу дія-рефлексія, розподіленому в мережі суб'єктів, досягається ефективність професійної спільноти. Навіть найглибші рівні персональної рефлексії, які не знайшли своєї форми втілення як індивідуальний внесок у життя професійної спільноти, залишаються лише віртуальним надбанням суб'єкта. Реальне те, що винесене на Агору, – казали в давнину греки. Реальне те, що пройшло цикл праксису і відрефлексоване іншим суб'єктом (чи надане для рефлексії іншому).

Аналіз подій, що ставали певними віхами у становленні й розвитку професійних спільнот, дає змогу виділити певні особливості, важливі для розуміння ролі рефлексивного капіталу. Так, розвиток психології ком'юніті характеризувався спочатку появою практики психологічної роботи із людьми групи соціальної ексклюзії (психічно хворі, старі, бездомні, наркозалежні, бідні тощо). У межах проблеми неформальної соціальної підтримки, опанування нерівності (або створення рівних можливостей) відбувається залучення фахівців, формуються професійні мережі, створюються осередки однодумців. Паралельно наснажується рефлексивний капітал нової професійної

спільноти. А потім відбувається концептуалізація здійснюваної практики в галузь із формуванням професійної спільноти з особливою ідентичністю членів. Особливості інституціоналізації спільноти психології ком'юніті відзначені сучасними можливостями суспільства. Крім традиційних подій, за якими відстежується розвиток спільноти (публікації, конференції, створення органів координації – асоціацій, агенцій тощо), з'являються нові можливості – Інтернет-мережі, портали, форуми, підписні електронні листи тощо. Діяльність кожного, стаючи предметом рефлексії, є внеском у розвиток спільноти.

Окремо слід зафіксувати формування суспільного іміджу професійної спільноти, який вбудовується в сучасну медіакультуру. Індивідуальний внесок у рефлексивний капітал психологічної спільноти в медіапросторі вагає дуже істотно, зважаючи на ампліфікативний, помножуючий потенціал медіа. Висуваються нові поняття «суспільних пси-комплексів», які функціонують у масовій свідомості на основі тих образів професіоналів психологів, які створені в кіно і на телебаченні. Навіть за відсутності прямої реклами непряме просування і ознайомлення з можливостями професії відбувається досить інтенсивно. Масові очікування і медіаореоли як наслідок цих пси-комплексів мають свою динаміку і великий вплив на розвиток професії. Цим, зокрема, може бути пояснений високий рівень престижності спеціальності психології, який може бути прирівняний до буму психологізації. Підготовка фахівців із психології у вищій школі значно перевищує можливості професійної реалізації на ринку праці, що тягне за собою подальші соціально-психологічні проблеми, зокрема й щодо професійної ідентичності.

На жаль, професійна підготовка психологів хвибує предметною акцентуацією з недооцінкою соціально-психологічної і соціальної компетенції, яку на сьогоднішньому етапі розвитку психологічної професії конче необхідно цілеспрямовано формувати. Залишаю поза розглядом у цій статті болючу проблему якості навіть цієї предметної підготовки психологів, яка супроводжує їх перевиробництво (психологів із професійними амбіціями багато, а підібрати фахівця для відповідальної практики важко, фахово працювати нікому). У контексті розвитку рефлексивного капіталу необхідно ставити такі завдання: мають бути чітко усвідомлені корпоративні інтереси професії, визначені світоглядні орієнтири і моделі реалізації професійного шляху як варіанти індивідуального внеску в розвиток професійної спільноти. Поза цими цілями професія психології буде залишатися попелюшкою у стосунках із своїми старими і новими сестрами, які починають вважати себе старшими (від соціології, яка в класифікаторах науково-технічних розробок і патентів не залишає простору для соціальної психології, аж до астрології, що активно інституціоналізується).

Потрібно вести мову про розвиток конкурентоспроможності професійного психологічного дискурсу в медіапросторі. Саме ця імпліцитна мета, на нашу думку, слугувала причиною створення в американській психологічній асоціації дивізіону з медіапсихології (№46). Необхідність рефлексії своєї професії в медіапросторі, визначення завдань і розроблення рекомендацій щодо презентації професії, розгортання критичних дискусій, а в подальшому – переосмислення місії дивізіону приводить до інтеграції нової психологічної суб-дисципліни. На часі усвідомлення медіареалій нашої професії і в Україні з постановкою завдань соціальної

конкуренції професії в наданні психологічних послуг суспільству. Звичайно, це досить акцентована постановка питання, але вона має збалансувати хиби інших акцентів, що домінують сьогодні в системі професійної підготовки психологів.

Розвиток професії через формування рефлексивного капіталу потенційно може сприяти розв'язанню цілого комплексу актуальних проблем, а стратегією може бути сприяння прийняттю кожним психологом розвитку професійної спільноти як особистісно значущої справи.

Прикладом наснаження рефлексивного капіталу спільноти в Україні може стати процес формування політичної психології [5]. Сьогодні існують видання, проводяться конференції, працює Всеукраїнська асоціація політичних психологів, але професійна спільнота досі все ще розвивається надто повільним. Відсутність прозорої суспільно визнаної практики, що утруднює її рефлексивне її переосмислення, може стати на заваді інтенсифікації розвитку сенсової і ефективнісної складових рефлексивного капіталу професійної спільноти політичних психологів. Тому саме на цих завданнях і підприємницьких компетенціях варто зосереджувати увагу при формуванні завдань професійної підготовки фахівців такого профілю. Інша картина може скластися в медіапсихології, якщо та відстоїть себе в діалозі із суміжними професійними просторами. Ретельний розгляд цих дочірніх щодо соціальної психології дисциплін ще залишається попереду.

Сьогодні ми маємо усвідомити проблему формування професійної психологічної спільноти на засадах розвитку праксису і рефлексивного капіталу як спільних ресурсів професійного розвитку особистості. Психологія покликана виконувати рефлексивну функцію щодо суспільства в цілому і відіграє роль рефлексивного

ресурсу у своїх клієнтських практиках. Тому особливо актуальним, на наш погляд, є формування життєздатної професійної психологічної спільноти через акцентування індивідуального внеску в її рефлексивний капітал.

Висновок. Запропонований концепт рефлексивного капіталу професійної спільноти може стати когнітивним інструментом у формуванні професійного бачення психологом свого власного місця в системі професійних інститутів. Цей концепт сприятиме розвитку професійного дискурсу, що циркулює в осередках професійної підготовки психологів, задаючи орієнтири професійного зростання майбутнім фахівцям. Позиція рефлексії власного індивідуального внеску в розвиток професійної спільноти є важливим чинником професійного розвитку, який охоплює аспекти сенсу спільноти, мережі стосунків, колективної ефективності і фахово-громадської участі.

Література

1. Найдюнова Л. Соціальний та рефлексивний капітал територіальних спільнот як чинник суспільних перетворень / Л. Найдюнова // Актуальні проблеми психології. Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2005. – Вип. 26. – Т. 3. – С. 195–203.
2. Найдюнова Л. А. Рефлексивний капітал територіальних спільнот у забезпеченні психологічного благополуччя людини / Л. А. Найдюнова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. № 4 / редкол.: І. Д. Бех, Е. В. Белкіна, Н. М. Бібік та ін. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2005. – С. 59–66.
3. Найдюнова Л. А. Рефлексивний капітал територіальних спільнот у становленні суспільно-групових суб'єктів

політики / Л. А. Найдьонова // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія. : Психологія. – Х. : Вид. центр ХНУ, 2007. – № 771. – Вип. 38. – С. 187–191.

4. Найдьонова Л. А. Роль рефлексивного потенціалу групи в активізації творчих здібностей учнів : дис. ... канд. психол. наук. / Л. А. Найдьонова. – К., 1993.
5. Найдьонова Л. А. Проблеми політичної психології: рефлексія ідентичності та очікувань професійної спільноти / Л. А. Найдьонова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / за заг. ред. М. М. Слюсаревського – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 24–32.

The specific way to use a concept of the community reflexive capital is shown. 4 components of the balanced reflection of the individual contribution into professional community development are proposed.

Key words: *reflection, reflexive capital, community, professional development.*

Показаны особенности использования концепта рефлексивного капитала сообщества по отношению к психологии как профессии. Предлагается четыре составляющие сбалансированной рефлексии индивидуального вклада в развитие сообщества.

Ключевые слова: *рефлексия, рефлексивный капитал, сообщество, профессиональное развитие.*